

УДК 330.331

Плаксюк О. О., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КЛАСТЕРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуто сучасний стан досліджень теорії кластерної економіки, проблеми створення економічного кластеру як частки інноваційної системи, утвореного з метою підвищення ефективності її функціонування. Проаналізовано теорії, що лягли в основу використання кластерів як форми регіонального розвитку та досліджено публікації як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, що розкривають окремі аспекти формування або результати діяльності кластерних утворень, проблеми розробки та реалізації кластерної політики держави.

Мета статті полягає у дослідженні та узагальненні наукових здобутків та обґрунтуванні основних положень щодо доцільності створення і функціонування кластерів як засобів розвитку системи взаємовідносин між суб'єктами економіки та державними інститутами. Відповідно до мети поставлені такі завдання: дослідити феномен кластера в економіці, глибинний зміст та структуру кластерної моделі, а також умови її формування і подальшого існування. Сутність даного процесу полягає у підвищенні виробничого потенціалу, конкурентоздатності та економічного розвитку окремих об'єктів господарювання шляхом поєднання їх науково-виробничих можливостей в кластерні об'єднання.

Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх.

Отже, дослідивши досвід різних країн щодо розвитку кластерної економіки, можна зробити висновок, що кластерний підхід служить основою для діалогу між представниками науки, підприємницького сектора і держави, дозволяє підвищити ефективність їх взаємодії в інноваційному процесі.

Ключові слова: кластер, кластеризація, інструмент, конкурентоспроможність, економіка, глобалізація, розвиток, кластерні формування.

Плаксюк Е. А., кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и бизнес-администрирования, Черкасский государственный технологический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КЛАСТЕРНОЙ ЭКОНОМИКИ КАК ИНСТРУМЕНТА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрено современное состояние исследований теории кластерной экономики, проблемы создания экономического кластера как части инновационной системы, созданного с целью улучшения эффективности её функционирования.

Проведён анализ теорий, которые составляют основу использования кластеров как формы регионального развития и исследовано публикации как зарубежных, так и отечественных авторов, которые раскрывают некоторые аспекты формирования или результаты дельности кластерных формирований, проблемы разработки и реализации кластерной политики державы.

Цель статьи заключается в исследовании и обобщении научных достижений и обосновании основных положений о целесообразности создания и функционирования кластеров как средства развития системы взаимоотношений между субъектами экономики и государственными институтами. Согласно цели поставлены следующие задачи: исследовать феномен кластера в экономике, глубинный смысл и структуру кластерной модели, а также условия ее формирования и дальнейшего существования.

Сущность данного процесса заключается в повышении производственного потенциала, конкурентоспособности и экономического развития отдельных объектов хозяйствования путем сочетания научно-производственных возможностей в кластерные объединения.

Характерной особенностью и преимуществом кластерных формирований является то, что внимание концентрируется не в отдельных предприятиях, а на взаимоотношениях между предприятиями и учреждениями, которые входят в состав кластера, а взаимоотношения строятся прежде всего на основе кооперации, открытости, доверия и долгосрочных договорных отношений. Именно создания новых эффективных связей между участниками объединения порождает особенности, которыми не обладает ни один из участников, обеспечивает комплексную систему генерации знаний, превращения их в инновации, а также дальнейшую коммерциализацию последних.

Итак, исследовав опыт разных стран по развитию кластерной экономики, можно сделать вывод, что кластерный подход служит основой для диалога между представителями науки, предпринимательского сектора и государства, позволяет повысить эффективность их взаимодействия в инновационном процессе.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, инструмент, конкурентоспособность, экономика, глобализация, развитие, кластерные формирования.

Plaksyuk E., PhD, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

ECONOMIC MANAGEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

In the article the current state of research cluster theory of the economy, the problem of creating economic clusters as share innovative system formed to increase the efficiency of its operation. Analyzes the theory underlying the use of clusters as a form of regional development and research publications both foreign and domestic authors, revealing some aspects of the formation or performance of the cluster formations, problems of development and implementation of cluster policy.

The purpose of the article is to study and synthesis of scientific achievements and justification of the main provisions on the feasibility of the establishment and functioning of clusters as a means of development of relations between subjects of economy and state institutions According to goal the following objectives: to study the phenomenon of cluster economy deeper meaning and structure of the cluster model and the conditions of its formation and continued existence.

The essence of this process is to increase productive capacity, competitiveness and economic development, facilities management through a combination of research and production capabilities in the cluster association.

A characteristic feature and advantage of cluster formations is that the focus is not on individual enterprises, and the relationship between enterprises and institutions that make up the cluster. A relationship built primarily on the principles of cooperation, openness, trust and long-term contractual relationships. The creation of new effective relations between union members creates properties that do not own any of the participants, which provides a comprehensive system of knowledge generation, transforming them into innovations, and further commercialization of the latter.

Thus, examining the experience of different countries for the development of cluster economy, it can be concluded that the cluster approach is the basis for a dialogue between science, business sector and the state can increase the effectiveness of their cooperation in the innovation process.

Keywords: cluster, clustering, tools, competitiveness, economy, globalization, development, cluster formation.

JEL Classification: M21.

Постановка проблеми. Останнім часом з'являється все більше публікацій, в яких відображається сутність та особливості кластерної економічної системи. Можна сказати, що виникнення кластерів є закономірним явищем для розвинених економік. Дослідження кластерів та їх розвиток розпочато ще на початку двадцятого сторіччя, тому в економічній теорії це явище важко назвати новацією, проте розвиток конкурентоздатності економіки України та її регіонів потребує ефективних мережевих виробничих систем та поширення кластерних виробничих систем, що надасть можливість суттєво підвищити ефективність місцевого бізнесу та економічну політику регіональної влади.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження кластерів перебуває в центрі уваги таких всесвітньовідомих науковців як П. Кругман, М. Портер та А. Скотт. Серед вітчизняних вчених, що обґрунтували необхідність кластеризації в Україні присвячено праці О. Амоші, П. Бубенко, В. Геєця, Н. Каніщенко, М. Кропивко, І. Мартиняк, С. Онишко, П. Саблука, С. Соколенко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні та узагальненні наукових здобутків та

обґрунтуванні основних положень щодо доцільності створення і функціонування кластерів як засобів розвитку системи взаємовідносин між суб'єктами економіки та державними інститутами. Відповідно до мети поставлені такі завдання: дослідити феномен кластера в економіці, глибинний зміст та структуру кластерної моделі, а також умови її формування і подальшого існування.

Основні результати дослідження. Зниження темпів економічного зростання та соціальної нестабільності спонукає до розробки теоретичних та методологічних підходів щодо створення організаційних і економічних умов, які б забезпечували конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість регіонів. На сьогоднішній день найбільш сучасною і прогресивною формою економічної політики щодо регіонального розвитку є впровадження кластеризації економіки.

Сутність даного процесу полягає у підвищенні виробничого потенціалу, конкурентоздатності та економічного розвитку окремих об'єктів господарювання шляхом поєднання їх науково-виробничих можливостей в кластерні об'єднання.

Метою сьогоденних економічних реформ в Україні є системний соціально-економічний розвиток суспільства на основі стимулювання

процесів євроінтеграції, науково-технічного прогресу та загальної соціалізації менеджменту. Бізнес-середовище як ланка, що пов'язує господарські комплекси регіонів, формує внутрішні ринки та забезпечує експортну діяльність, розвивається достатньо динамічно. Але саме малий та середній

бізнес науковцями визнається як найбільш вразливий. Він потребує уваги, особливо з урахуванням негативних тенденцій в економіці та нарощення кризових станів в галузях національного господарства [1].

За результатами наукового дослідження можна виділити декілька визначень кластера.

Таблиця 1 Наукове визначення кластеру

№	Автор	Визначення
1	М. Портер	Кластер, або промислова група, — це група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності й взаємодоповнюють один одного [2].
2	С. Соколенко	Кластери створюють унікальну підставу для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності сектору малих і середніх підприємств. Кластери — істинне дитя глобалізації, підвищення ролі регіонів, створюють основу для притоку іноземних інвестицій, навчання широкого кола підприємців й міцного розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектру мережевих структур. Кластери одночасно виступають і як форум, в рамках якого ведеться діалог між діловими, урядовими, науковими колами про шляхи розвитку конкурентних переваг в межах міста, провінції, штату, країни й навіть на наднаціональному рівні [2].
3	Т. Андерсон	Кластер “як сітки (мережі) підприємств, які зв’язані вузьким регіональним обміном і через обмін імпліцитними чи експліцитними знаннями є в змозі створювати компетенції підприємств і цим самим сприяти зміцненню регіональної конкурентоздатності” [3].
4	С. Beckord	Під кластерами розуміють тематично орієнтовану мережу приватних і публічних (громадських) інституцій, які використовують синергічний ефект і в своїх окремих галузях стимулюють економічне зростання. Ця тематично однаково орієнтована мережа учасників (агентів) в дослідженнях та індустрії, які разом генерують економічне зростання [3].
5	T. Andersson, S. Schwaag-Serger, J. Sorvik, E. Hansson	Автори ідентифікують сім елементів, які репрезентують кластер: географічна концентрація; спеціалізація; мережа підприємств, політики, науки і фінансових послуг; критична маса учасників; конкуренція та кооперація; циклічний розвиток; інновації та наукова база [3].
6	М. Кропивко	Кластер в організації виробництва - це об'єднання взаємо доповнюваних підприємств, організацій і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера [4].
7	Г. Мазнев	Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [5].

Джерело: [2, 3, 4, 5]

Слід зазначити, що поняття «кластер» походить від англійського «*cluster*», що в перекладі означає сукупність, скупчення, концентрацію, групу тощо. Це поняття використовується в різних сферах та галузях знань, проте його сутність не змінюється – це певна сукупність функціонально взаємопов'язаних елементів.

Кластером вважають як географічну концентрацію компаній, що працюють в певному виді бізнесу, так і конгломерацію великих і малих фірм, частина яких може бути власністю іноземців. Кластери виникають як в традиційних галузях, так і в *high-tech* напрямках, як у виробничо-комерційному сегменті або в секторі послуг, так і в соціальних сферах.

Нерідко центром формування кластерів виступають університети або групи науково-дослідницьких структур і проектних установ. Різні кластери мають неоднакову ступінь взаємодії між фірмами, які входять до них. Форми такої взаємодії варіюються від порівняно простих мережевого типу асоціацій, до складних, багаторівневих коопераційно-конкурентних утворень. Формування кластерів можливе як в умовах великомасштабної, так і невеликої за обсягами економіки. Кластери формуються не тільки в умовах промислово розвинутих держав, але і в тих країнах, які ще розвиваються. Вони виникають на національному, регіональному і

муніципальному рівнях. В деяких кластерах спостерігається паралельна наявність високих технологій поряд з порівняно невисокого технічного рівня виробництвами і послугами [5].

Такий широкий діапазон форм і видів кластерних структур безперечно утворює значні складності при формуванні кластерів, потребує проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи. Кластери, як вид складної багато центральної організації, сьогодні, в епоху глобалізації, являє собою типову ринкову структуру. Кластер в сучасній економіці – це більше ніж ланка окремої галузі промисловості, яка випускає окремий вид продукції. Зважаючи на функціонування і «здоров'я» існуючих в багатьох країнах кластерів, можна дійти об'єктивних висновків щодо можливостей і перспектив розвитку цих країн. Економіка знань, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації.

Поштовхом для активізації вивчення та впровадження теорії кластеризації в Україні послужувало прискорення процесів євроінтеграції. Вона прискорила глобальні зміни в межах національних господарських систем. Характерного навантаження та затребуваності набуває теорія та методологія галузевих ринків, економічних інтересів, схематично таке бачення подано на рис.1.

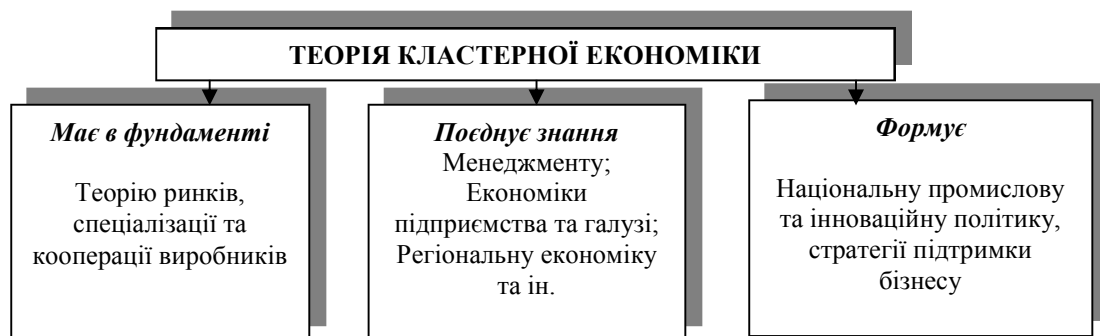

Рисунок 1 – Спрямованість дії теорій кластерної економіки

Джерело: [2]

У розвинених державах використання вже має певну історію. Так, повністю кластерного підходу в управлінні економікою кластеризовані фінська і скандинавська

промисловість, в США більше половини підприємств працюють по моделі виробництва — підприємства кластера знаходяться в одному регіоні і максимально використовують його природний, кадровий і інтеграційний потенціал. Ключові промислові кластери в Німеччині (продуктів харчування, косметики) були сформовані в 50—60ті роки минулого сторіччя. У шотландській моделі кластера, ядром спільного виробництва стало велике підприємство, що об'єднує навколо себе малі і середні фірми, італійська модель передбачає гнучку і рівноправну співпрацю підприємств малого, середнього і великого бізнесу. Чимало прикладів нарощування дослідницьких і підприємницьких потужностей при створенні інноваційних територій. Так, у Нідерландах при розробці інноваційної стратегії економіку країни було розподілено на десять мегакластерів: складальні, хімічні галузі, енергетика, агропромисловий комплекс, будівництво, ЗМІ, охорона здоров'я, комерційні і некомерційні обслуговуючі види діяльності, транспорт. Аналіз потоків знань між цими кластерами дозволяє державам охарактеризувати загальний стан інноваційних процесів, їх характерні ознаки, визначити основні пріоритети в інноваційній політиці[2].

Світовий і поки що невеликий український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

- кластери здатні забезпечувати поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, вони уособлюють „колективну ефективність”, створюють „гнучку спеціалізацію”;

- кластери поєднують різноспрямовані економічні інтереси на основі відносин довіри та гармонії розвитку;

- кластери будуються на використанні ефекту масштабу;

- кластери – це точки зросту, стимулятори технічного прогресу;

- кластери являють собою механізм підвищення регіональної і національної конкурентоздатності.

Кластери дозволяють:

- посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці між компаніями;

- ширше приваблювати клієнтуру, створюючи тісну взаємодію покупців і продавців;

- знижувати вартість одиниці технічної послуги та продукції, що виготовлюється на основі спільної діяльності;

- посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації;

- підносити інноваційність виробництва;

- створювати нові робочі місця;

- поширювати стандарти інноваційної праці;

- ефективніше використовувати місцеві природні ресурси;

- створювати здоровий соціальний капітал (все здійснюється на взаємній довірі), забезпечуючи соціальну справедливість;

- забезпечувати баланс ринкової ефективності і соціальної гармонії. Всі, хто займаються підприємництвом в Україні, усвідомлюють, як багато перепон утворюється на шляху до успіху в цій складній справі. Кластерна модель виробництва дає можливість швидко подолати більшість таких перепон [5].

Для України кластерні об'єднання – організаційно-економічна інновація, й вже функціонують більше 20 кластерів, але всі вони створені без підтримки держави. Як і в більшості європейських аналогів, координатором першого українського кластера була не місцева влада, а недержавна організація – Управляючий комітет – асоціація "Поділля Перший" (PPNGO), метою якої був розвиток підприємницької активності посередництвом консолідації державних органів влади, муніципальних утворень (міст Кам'янець-Подільського, Староконстантинова, Грицива та ін.), наукових організацій (Хмельницького технологічного університету), різних агентств та асоціацій, підприємницьких кіл та банківських структур (Укрсоцбанк, Хмельницька торгово-промислова палата) [6].

Важливою відмінною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Тому успішні кластери формують там, де здійснюється або очікується прорив у сфері техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові ринки збуту. Процеси ж кластеризації у вітчизняній економіці відрізняються не координованістю дій, низькою ефективністю вже створених мережевих структур, відсутністю стимулюючого середовища.

Основними причинами слабкого розповсюдження таких процесів в Україні вважаємо:

– тривала економічна і політична криза, пов'язана із трансформацією економіки країни, глобальна фінансова криза;

– неефективне державне регулювання інноваційною сферою через механізми податкової, фінансової, митної, амортизаційної політики;

– не синхронність у прийнятті та введенні у дію законів, кодексів, підзаконних актів у правовому просторі інноваційної сфери країни, протиріччя в них, часті зміни і просто скасування нормативно-правових актів, відсутність законодавчої підтримки процесів кластеризації;

– різке скорочення державних замовлень і попиту на інноваційну продукцію, продукти, послуги, особливо у високотехнологічних видах діяльності: аерокосмічна, оборона, машинобудування, особливо, суднобудування, електронна промисловість;

– низький попит виробничої сфери на продукцію з високою доданою вартістю;

– слабка інноваційна активність промислових підприємств, особливо малих, тобто пасивність підприємців до змін в умовах високих ризиків й невизначеностей у вітчизняній економіці;

– найбільш активні види економічної діяльності національного господарства: транспорт, телекомунікації, хімічна і харчова промисловість, потреби у технічному переозброєнні, модернізації виробництва реалізують переважно за рахунок імпорту машин, технологічного обладнання, устаткування, пристроїв тощо;

– структура власності, яка склалася у господарському комплексі України, впливала і дотепер впливатиме на можливості самофінансування учасниками своєї інноваційної діяльності та їх доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів [2].

Сучасний національний економічний інтерес України пов'язаний, з одного боку, із задоволенням базових соціально-економічних потреб її громадян та забезпеченням світових стандартів життя, а з другого – з економічною безпекою та розширеним відтворенням національного людського ресурсу. Умовою цього є поєднання власних природних, технологічних та інтелектуальних ресурсів і можливостей та переваг зовнішньоекономічних зв'язків [7].

Слід визнати, що в останні роки у свідомості й поведінці громадян України, у т.ч. і у представників влади, керівників підприємств і установ продовжують відбуватися значні зміни, що виражаються у відході від колишньої стереотипної моделі сприйняття й підвищенні інтересу до освоєння передових сучасних управлінських технологій. Оскільки, кластери спрямовані на досягнення наступних цілей:

– підвищення конкурентоспроможності учасників кластера завдяки впровадженню нових технологій;

– зниження витрат і підвищення якості відповідних наукомістких послуг за рахунок ефекту синергії й уніфікації підходів до якості, у логістиці, інжинірингу, інформаційних технологіях і т.д.;

– забезпечення зайнятості в умовах формування великих підприємств;

– консолідоване лобіювання інтересів учасників кластера в органах влади.

Підкреслимо, що саме розуміння цих фактів є однією з найважливіших умов використання актуальних моделей економічної діяльності та створення новітніх, високоефективних й сучасних об'єднань – інструментів підвищення конкурентоспроможності нового часу та суспільства [7].

За останні роки зусилля влади, ділових кіл, громадських організацій у напрямку формування нових виробничих структур - інноваційних кластерів спостерігається майже в усіх регіонах України. Останнім часом міністерство економіки України активно ініціює легалізацію в Україні кластерів. На сьогоднішній день міністерство запропонувало для виділити чотири типи кластерів: виробничі (об'єднання авто, судно та авіабудівників), інноваційно-технологічні (географічно локалізовані компанії, зв'язані виробництвом інноваційної продукції), туристичні й транспортно-логістичні. Для їхнього розвитку в міністерстві будуть використовувати інфраструктуру промислових і технопарків, а також будуть "знижувати адміністративні бар'єри". Але й не слід ігнорувати й інші заходи, спрямовані на формування галузевих кластерів. Адже лише завдяки сукупному та глибокому підходу до створення та підтримки кластеру, можливо отримати ефективно функціонуючий кластер [8].

Наведена вище аргументація і здійснені протягом понад десяти останніх років спроби впровадження перших виробничих систем на основі кластерної моделі в різних регіонах України підтверджують перспективність й ефективність руху в цьому напрямі. Досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі, в Криму, Севастополі і в інших регіонах свідчать, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими

колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими і освітніми центрами є комплексний і далеко не простий процес. Також цей досвід засвідчує те, що конкурентоспроможність – це не статичний стан регіону чи галузі, а надзвичайно динамічний процес реалізації зусиль заради високої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх виробничих кластерів[5].

Висновки. Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [7].

Отже, дослідивши досвід різних країн щодо розвитку кластерної економіки, можна зробити висновок, що кластерний підхід служить основою для діалогу між представниками науки, підприємницького сектора і держави, дозволяє підвищити ефективність їх взаємодії в інноваційному процесі.

Література:

1. Фінагіна О. В. Наукові засади теорії та практики сучасного бізнес-інкубування / О. В. Фінагіна // Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – №40 (3). – С. 5–10.
2. Бутенко А. І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону / А. І. Бутенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 2/2009. – С. 25–28.
3. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3–13.
4. Мазнев Г. Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 63–67.
5. Соколенко С. Внедряя кластерную модель в украинских регионах [Електронний ресурс] / С. Соколенко. – Режим доступу <http://ucluster.org/sokolenko>
6. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры. – К. : Колос, 2002, 546 с.

7. Національні економічні інтереси України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stud24.ru/economics/ekonomchn-nteresi/476987-1814741-page3.html>
8. Канищенко Н. Г. Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки : дис. канд. наук: 08.00.01 – 2009.

References:

1. Finaghina, O. V. (2015), "Scientific basis of the theory and practice of modern business incubation", *Visnyk Cherkasjkogho derzhavnogho tekhnologhichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, vol. 40, no. 3, pp. 5–10.
2. Butenko, A. I. (2009) "The phenomenon of cluster formation in innovative models of regional economy", *Investyciji: praktyka ta dosvid*, vol. 2/2009, pp. 25–28.
3. Kropyvko, M. F. (2010) "Conceptual approach to cluster management organization and development of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 3–13.
4. Maznjev, Gh. Je. (2013) "Innovative technology clusters: features and warnings", *Ekonomika APK*, vol.8, pp. 63–67.
5. Sokolenko, S. Y. (2012) "Vnedryaya klasternuyu model' v ukrainskikh regionakh", available at: <http://ucluster.org/sokolenko>
6. Sokolenko, S. Y. (2002) "Production systems of globalization: networks, alliances, partnerships, clusters ", *Kolos*, pp. 546.
7. Natsional'ni ekonomichni interesy Ukrainy, available at: <http://stud24.ru/economics/ekonomchn-nteresi/476987-1814741-page3.html>
8. Kanishhenko, N. Gh. (2009) "Clustering as a factor in the competitiveness of the national economy", Abstract of Ph.D. dissertation, 08.00.01.